

Jednodetnosť a ženy s jedným dieťaťom na Slovensku. Ktoré ženy majú „len“ jedno dieťa?¹

Branislav Šprocha² – Pavol Tišliar³

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, UCM Trnava

Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita Brno

One-Child Families and Women with One Child in Slovakia. Which Women Have „Only“ One Child? Families with one child are not a very common phenomenon in Slovakia from a historical point of view. The model of early and almost universal motherhood was accompanied by a significant inclination towards a family of two or more children. However, in younger cohorts we identify a gradual growing trend. Despite this trend, knowledge about one-child families in Slovakia is considerably limited. The aim of this paper is a detailed analysis of the historical development of one-child families and its possible development in cohorts of women born since the mid-1970s, whose reproductive behavior has been most affected by the society-wide transformation of the last three decades. In the next section, we focus on the question of which women in Slovakia more often had one child. Based on census data, we identify differences in the representation of women with one child by marital status, education, nationality, religion and place of residence. The obtained results confirm that especially in cohorts of women born in the 1970s, we can expect relatively dynamic growth of one-child families up to the limit of one quarter. Towards younger cohorts, their share could gradually decline, especially given the expected increase in childlessness. In terms of existing differences, the results confirmed a more frequent one-child model among women with higher education, divorced women, people living in large cities, and in the Bratislava region. Slightly more often, women without religion, women of Protestant and Evangelical religion, as well as women of Hungarian ethnicity had one child.

Sociológia 2022, Vol. 54 (No. 5: 464-497)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2022.54.5.17>

Key words: *One-child families; women with one child; cohort; Slovakia*

Úvod

Populácia Slovenska sa v podstate až do konca 80. rokov minulého storočia v európskom priestore vyznačovala nadpriemernou plodnosťou, ktorú formovala relatívne nízka bezdetnosť a vysoký podiel žien s tromi a viac deťmi (Frejka – Sardon 2004; Šprocha – Tišliar 2016). Vzhľadom na neskorší začiatok

¹ Príspevok je výsledkom projektu VEGA č. 2/0064/20 Pokračujúca transformácia rodinného a reprodukčného správania na Slovensku v časovom a priestorovom aspekte a APVV-20-0199 Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia.

² Korešpondencia: doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D., Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Šancova 56, 811 05 Bratislava; Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií, UCM Trnava, Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava, Slovenská republika. E-mail: branislav.sprocha@gmail.com

³ Korešpondencia: prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií, UCM Trnava, Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava, Slovenská republika; Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Arne Nováka 1, 620 00 Brno; Česká republika E-mail: pavol.tisliar@ucm.sk

vedomého obmedzovania počtu detí (pozri napr. Fialová a kol. 1990; Šprocha – Tišliar 2016; Vereš 1983) v kombinácii s niektorými vonkajšími socioekonomickými, spoločenskými a kultúrnymi podmienkami prekračovala konečná plodnosť žien narodených v polovici 30. rokov 20. storočia ešte hranicu 2,7 dieťaťa, kým napríklad v susednom Česku sa už stabilizovala na približne 2,1 dieťaťa na ženu. V mladších generáciách najmä zo 40. a 50. rokov bol pokles realizovanej plodnosti, rovnako ako vo viacerých ďalších európskych populáciách (napr. Zeman a kol. 2018), podmienený predovšetkým znižovaním zastúpenia žien s tromi a viac deťmi.

Ďalší výrazný pokles plodnosti je na Slovensku spájaný s obdobím po roku 1989. Predovšetkým prvá polovica 90. rokov sa niesla v znamení veľmi rýchleho zníženia úhrnnej plodnosti. Tento trend však pokračoval kontinuálne až do roku 2002. Slovensko sa v priebehu jednej dekády zaradilo medzi krajiny s najnižšou plodnosťou na svete. Nasledujúci vývoj síce priniesol mierne oživenie reprodukcie, no naďalej ide o výrazne nižšiu úroveň akú dosahovalo pred pádom železnej opony. Je zrejmé, že takmer tri desaťročia trvajúce nízka až extrémne nízka plodnosť (menej ako 1,3 dieťaťa na ženu, Kohler a kol. 2002) sa podpíše aj na celkovej úrovni konečnej plodnosti. Pre plodnosť mladších generácií (ženy v bývalom západnom bloku narodené po roku 1955) sa pritom ukázal byť kľúčovým pokles šancí narodenia prvého a druhého dieťaťa (Billari – Kohler 2004; Frejka 2008b; Zeman a kol. 2018). Podobné indície prinášajú v spojitosti so ženami narodenými od druhej polovice 60. rokov v československom priestore niektoré čiastkové výskumy (napr. Potančoková 2011; Šprocha – Ďurček 2017 a 2018; Šťastná a kol. 2017). Vďaka týmto výrazným zmenám v štruktúre žien podľa počtu narodených detí (parity) sa konečná plodnosť na Slovensku prepadla zo spomínaných viac ako 2,7 dieťaťa na približne 1,7 dieťaťa u žien narodených v polovici 70. rokov (Šprocha – Ďurček 2018). Slovensko sa tak podľa klasifikácie viacerých autorov (pozri napr. Myrskylä a kol. 2013; Zeman a kol. 2018) zaradilo medzi populácie s veľmi nízkou konečnou plodnosťou.

K dynamizácii medzigeneračného poklesu konečnej plodnosti na Slovensku (ako aj v ďalších postkomunistických krajinách) v generáciách zo 70. a 80. rokov (napr. Potančoková 2011; Šprocha – Ďurček 2018) výraznou mierou prispeli hospodárske, politické, kultúrne a spoločenské zmeny, ku ktorým došlo a dochádza po roku 1989. Tie sa podpísali aj pod dramatické a rýchlo sa presadzujúce zmeny v reprodukčnom správaní. K najdôležitejším a najčastejšie reflektovaným patrí pokles intenzity rodenia detí a s tým úzko spojený proces ich odkladania do vyššieho veku (Potančoková 2011; Potančoková a kol. 2008; Šprocha – Ďurček 2018; Šprocha a kol. 2018). Poukazuje sa pritom nielen na výrazný pokles plodnosti prvých a druhých detí v mladšom veku, ale aj na značne paritne diferencovanú mieru ich dobiehania vo vyššom veku (Šprocha –

Đurček 2018). V kontexte zahraničných skúseností (napr. Sobotka a kol. 2011) sa pritom na Slovensku potvrdzuje, že kým väčšina z odložených prvých pôrodov je v neskoršom veku realizovaná, v prípade druhých a ďalších detí k tomu tak ani zďaleka nedochádza. Legitímnou otázkou je ako výrazne sa tieto zmeny podpisujú a smerom k najmladším generáciám podpíšu pod štruktúrne zmeny žien podľa počtu narodených detí a to najmä v kontexte zastúpenia osôb s jedným dieťaťom.

Aj keď ideál dvojdetnej rodiny má stále v európskom priestore pomerne silnú pozíciu (Sobotka – Beaujouan 2014), niektoré výskumy poukazujú na rastúcu preferenciu jedného dieťaťa, a to obzvlášť v krajinách strednej Európy (Rabušic – Chromková Manea 2007; Sobotka – Beaujouan 2014). Ako v tomto smere dodávajú Hašková a kol. (2019), nielen v rovine reprodukčného správania, ale aj deklarovaných plánov a ideálov existujú dôvody, že jednodetnosť zvyšuje svoj význam.

V kontexte uvedeného sa ukazuje byť fenomén jednodetnosti dôležitý aj v spojitosti s populáciou Slovenska, a to najmä v kontexte budúceho vývoja našej spoločnosti. Celkovo však môžeme povedať, že tejto otázke explicitne nebola na Slovensku venovaná v podstate žiadna pozornosť. Aj preto si článok kladie súčasne niekoľko parciálnych na seba nadväzujúcich cieľov. Prvým je analýza historického vývoja jednodetnosti na Slovensku, pričom sa budeme snažiť rámcovať získané poznatky v širšom medzinárodnom kontexte. Následne sa zameriame na transformačné zmeny v procese plodnosti na Slovensku u žien narodených v 70. a 80. rokoch so snahou identifikovať hlavné demografické posuny, a to najmä v otázke odkladania a dobiehania (rekuperácie) rodenia druhých detí. Prostredníctvom získaných poznatkov bude ďalším cieľom snaha o simuláciu možných vývojových scenárov jednodetnosti žien na Slovensku. V poslednej časti príspevku sa zameriame na niektoré vybrané populačné, kultúrne a geografické charakteristiky žien, ktoré mali práve jedno dieťa so snahou odpovedať na otázku, u ktorých žien na Slovensku sme mohli častejšie identifikovať model jednodetnej rodiny.

Jednodetnosť v teoretických koncepciách alebo kto má častejšie len jedno dieťa

Otázkam jednodetnosti, modelu rodiny s jedným dieťaťom, ako aj charakteristikám žien, ktoré sa počas svojich reprodukčných dráh stali matkou práve jedného dieťaťa nie je v podstate s výnimkou psychologických štúdií venovaná väčšia pozornosť (porovnaj napr. Breton – Prioux 2009; Hašková 2019; Rabušic – Chromková Manea 2007). Absencia podrobnejšieho výskumu v tejto oblasti pritom nebola dlho len otázkou Slovenska. Až v posledných dvoch desaťročiach v kontexte výrazných transformačných zmien reprodukcie sa

dostáva jednodetnosť do popredia aj v sociologickom a demografickom vedeckom diskurze (napr. Breton – Prioux 2009; Kyzlinková 2013; Parr 2007; Rabušic – Chromková Manea 2007). Súčasne s tým je tiež potrebné dodať, že neevidujeme žiadny ucelenejší komplexný teoretický rámec, ktorý by rozhodovanie žien a párov smerom k jednému dieťaťu, ich charakteristiky, či preferencie a hodnoty zastrešoval. Ako dodáva Rabušic a Chromková Manea (2007) a tiež Hašková (2019), rodiny s jedným dieťaťom sú teoreticky konceptualizované predovšetkým v širších teóriách nízkej plodnosti.

V tomto smere môžeme hovoriť o dvoch hlavných teoretických rámcoch, ktoré vo všeobecnosti sa snažia vysvetľovať zmeny v reprodukčnom správaní v európskom priestore a najmä v spojitosti s postkomunistickými krajinami. Prvý dáva do popredia štrukturálne zmeny, jednak zdôrazňujúce predovšetkým v 90. rokoch viaceré negatívne hospodárske dopady (inflácia, nezamestnanosť, pokles životných podmienok, diskriminácia žien a pod.) a neskôr ekonomické aspekty spojené s rozvojom trhových mechanizmov. Ide napríklad o prehlbovanie súťaže na trhu práce, potrebu flexibility, celoživotného vzdelávania, ale aj existenciu neistoty najmä absolventov a mladých ľudí, rast priamych a nepriamych nákladov starostlivosti o dieťa (bližšie napr. Frejka 2008a; Mills a kol. 2011). Druhé koncepcie sa snažia dôraz klásť na vplyv hodnôt a noriem a ich zmeny smerom k individualizmu a sebavyjadreniu (napr. Lesthaeghe 2010; van de Kaa 1987). Podporené boli vznikom nových príležitostí vo vzdelávacom procese, na trhu práce, či nárastom alternatívnych možností k dlhodobým záväzkom, ako je materstvo a rodičovstvo. Dostupnosť spoľahlivej antikoncepcie spoločne s interrupciami vytvorili nástroje na reguláciu nielen počtu narodených detí, ale aj ich časovania. Ako v tomto smere dodáva van de Kaa (1997), významným rysom týchto zmien je možnosť slobodnej voľby, osobnostného rozvoja, zaujatie pre sebarealizáciu a vlastný životný štýl, ako aj emancipáciu, čo sa následne odráža v spôsobe zakladania rodín, postojoch dotýkajúcich sa regulácie plodnosti a samotným motiváciám k rodičovstvu.

Najmä v spojitosti s priestorom bývalého východného bloku je spájaná tiež otázka rodovej rovnosti v platenej a najmä neplatenej práci, možnostiach sklbenia práce a starostlivosti o rodinu a domácnosť a s tým spojených priamych i nepriamych nákladov stratených príležitostí (McDonald 2000).

Viacero štúdií (napr. Breton – Prioux 2009; Hašková 2019; Kyzlinková 2013; Šťastná a kol. 2017, 2019) poukazuje na úzke prepojenie medzi odkladaním začiatku materských a rodičovských dráh a jednodetnosťou. Dôležitým teoretickým rámcem najmä v spojitosti s posunom materských štartov do vyššieho veku a tým aj zvyšujúcim sa rizikom nenarodenia druhých a ďalších detí sa preto môže javiť teória odkladu plodnosti (postponement transition, Kohler a kol. 2002). Problematické postavenie mladých ľudí na trhu práce, nezamestnanosť, nižšie mzdy, nutnosť flexibilne reagovať na zmeny na

pracovnom trhu, prijímať neštandardné pracovné úväzky môžu spoluvytvárať u týchto osôb negatívnu reprodukčnú klímu, ktorej výsledkom je racionálna reakcia v podobe strategického odkladania dlhodobých záväzkov do obdobia, keď uvedené riziká pominú alebo sa stanú akceptovateľnými (Mills – Blossfeld 2005). Najmä medzi vzdelanejšími osobami Berrington (2004) nachádza jednotlivcov opakovane odkladajúcich svoje materstvo a rodičovstvo na neskôr.

Práve na význam vzdelania, pracovné povinnosti a predovšetkým ťažkosti spojené so sklbením práce a rodiny poukazujú v súvislosti s častejším príklonom k jednodetnosti, či vyššiemu zastúpeniu osôb s jedným dieťaťom niektoré čiastkové štúdie (napr. Breton – Prioux 2009; Hašková 2019; Kyzlinková 2013; Rabušic a Chromková Manea 2007; Parr 2007; Šťastná a kol. 2019). Napríklad Breton a Prioux (2009) identifikovali, že jednodetnými zostávajú skôr ženy s vysokým socioekonomickým statusom. Obdobne Hašková (2019), Chromková a kol. (2014) a Parr (2007) ukazujú, že jednodetnosť je častejšia u vzdelanejších žien. Na druhej strane výskum Rabušica a Chromková Manea (2007) ukázal, že k jednodetnosti smerujú skôr ženy bez maturity.

Nemenej dôležitý faktor jednodetnosti sa ukazuje byť partnerská situácia. Absencia alebo nestabilný vzťah môžu byť prekážkou pre narodenie ďalšieho dieťaťa (Kyzlinková 2013; Pakosta 2008). Výskum Rabušica a Chromková Manea (2007) naznačil, že jednodetnosť je možné očakávať skôr u slobodných a rozvedených žien. To potvrdila na empirických údajoch aj štúdia Haškovej (2019), či Parr (2007).

Častejšie jednodetnosť plánovali podľa Rabušica a Chromovej Manea (2007) tiež ženy s nižším príjmom, žijúce vo veľkomeste, ženy ktoré neboli členkami žiadnej cirkvi, či vyrastajúce bez súrodenca. Hašková (2019) priamo na empirických údajoch zo sčítania 2011 ukázala, že vyššie podiely žien s jedným dieťaťom v Česku sú vo veľkých mestách nad 100 tis. obyvateľov. Častejšie s jedným dieťaťom tiež zostávali ženy pracujúce v mediálne exponovaných alebo fyzicky náročných zamestnaniach, či zamestnaniach spojovaných s kariérnym rastom. Ako autorka dodáva, tieto zamestnania umožňujú jednak sebarealizáciu, ale tiež v ich prípade môže dochádzať k horšiemu kombinovaniu starostlivosti o deti z dôvodu vyššej pracovnej záťaže, či dlhšej pracovnej doby (Hašková 2019: 99).

V kontexte odkladania začiatku materských štartov Slabá a kol. (2021) a Šťastná a kol. (2019) upozorňujú na skutočnosť, že nemalá časť žien (a párov) odkladá narodenie prvého i druhého dieťaťa dlhšie ako plánovali. Medzi najčastejšie dôvody tohto neplánovaného odkladania pritom patrila najmä s vekom súvisiaca dlhšia doba potrebná k otehotneniu, či zdravotný stav jedného z partnerov. Veľký význam zdravotného stavu pri znížení plánovaného počtu detí u respondentov s jedným dieťaťom potvrdil aj výskum Kyzlinkovej (2013).

V spojitosti s vyššie uvedenými zisteniami je možné súhlasiť s Haškovou (2019), že vedomé rozhodnutie mať len jedno dieťa na začiatku vlastnej reprodukčnej dráhy je len jedným (a skôr okrajovým) spôsobom ako sa k jednodetnosti napokon „prepracovať“. Ako ďalej autorka dodáva, reprodukcia je výsledkom sekvenčného rozhodovania, kedy sa ľudia opakovane rozhodujú a prehodnocujú svoje rozhodnutia pod vplyvom nových skúseností a okolností. V zmysle Laufer (1999 in Rabušic – Chromková Manea 2007: 703) môže byť rozhodnutie mať jedno dieťa tiež vnímané ako výsledok komplexného vyjednávania medzi protikladnými záujmami v zamestnaní a rodinnom živote a odpoveďou na ekonomické pomery rodiny. Ženy sa pritom nechcú vzdať ani svojej profesie, kariéry, zamestnaniam, ani materstva a roly matky. Okrem zamýšľanej jednodetnosti je podľa výskumu Chromková Manea a kol. (2014) potrebné do úvahy brať tiež situácie, keď jednodetnosť je dôsledkom neplánovaného počatia, alebo predstavuje nenaplnenú plánovanú snahu o dvoj alebo viacdetnú rodinu. Uvedené tri dimenzie sú na Slovensku v dostupných empirických údajoch v podstate len ťažko identifikovateľné, no je zrejmé, že predstavujú celkom odlišné situácie s diferencovanými dôsledkami a celkovou kvalitou života jedincov i samotných rodín (Chromková Manea a kol. 2014).

Dáta a metódy

Článok sa opiera o niekoľko hlavných zdrojov údajov v kontexte riešeného cieľa. V prípade analýzy historického vývoja jednodetnosti na Slovensku sa opierame o publikované údaje o počte živonarodených detí ženám podľa roku narodenia zo sčítaní obyvateľov 1950, 1961, 1970, 1980, 1991 a 2011. Údaje z posledného sčítania obyvateľov z roku 2021 v čase písania tohto článku ešte neboli dostupné. Prostredníctvom takto dlhej kompatibilnej časovej rady dokážeme konštruovať podiel žien, ktorým sa počas ich celého reprodukčného obdobia (teda do veku 50 rokov) narodilo práve jedno dieťa. Okrem toho najmä v prípade najmladších generácií žien z druhej polovice 60. a prvej polovice 70. rokov pracujeme s výsledkami, ktoré poskytujú inkrementno-dekrementné generačné tabuľky plodnosti⁴. Tie sú založené na vhodnej úprave každoročne zisťovaných údajov Štatistickým úradom Slovenskej republiky (ďalej ŠÚ SR) a jeho predchodcov prostredníctvom Hlásenia o narodení dieťaťa. Konkrétne v tomto prípade vstupujú do výpočtu údaje o roku narodenia a veku ženy a biologické poradie živonarodeného dieťaťa. Kombináciou uvedených zdrojov údajov tak získavame obraz o generačnom vývoji podielu žien s jedným dieťaťom na Slovensku od generácie 1880 do generácie 1975.

---

⁴ Tabuľky boli konštruované podľa metodiky Jasilionniene a kol. (2015).

Pri medzinárodnom porovnaní jednodetnosti vo vybraných generáciách žien sa opierame najmä o údaje publikované v práci Frejka a Sardon (2004). Pre mladšie generácie z polovice 60. a začiatku 70. rokov disponujeme údajmi získanými z Human Fertility Database, a to konkrétne z už vyššie spomínaných generačných tabuliek plodnosti. Súčasne je však potrebné doplniť, že v porovnaní s prácou Frejka a Sardon (2004) predmetná databáza disponuje potrebnými údajmi pre menšiu vzorku krajín.

Za účelom podrobnej analýzy transformačných zmien rodenia druhých detí a s tým súvisiacej jednodetnosti využívame v našej práci niektoré pokročilejšie metodické prístupy generačnej analýzy. Konkrétne ide o tzv. benchmark model pre tieto účely navrhnutý Sobotkom a kol. (2011). Ten operuje s procesom odkladania a následného dobiehania (rekuperácie) plodnosti v rámci jednej analyzovanej generácie, a to v komparácii s vybranou referenčnou generáciou. Pod pojmom odkladanie je pritom myslený pokles realizovanej plodnosti v porovnaní s referenčnou generáciou v mladšom veku. Dobiehanie alebo rekuperácia následne znamená nárast tejto generačnej plodnosti v komparácii s referenčnou generáciou. Ako referenčnú generáciu autori tohto konceptu odporúčajú zvoliť takú skupinu žien, od ktorých kontinuálne dochádza k procesu odkladania rodenia detí do vyššieho veku. Tá je v zmysle Sobotka a kol. (2011) odvodená na základe vývoja generačného priemerného veku žien pri narodení prvého dieťaťa. Pre Slovensko bola identifikovaná ako prvá generácia, od ktorej dochádza ku kontinuálnemu medzigeneračnému nárastu hodnoty tohto ukazovateľa, skupina žien narodených v polovici 60. rokov (pozri Potančoková 2011, 2013; Šprocha – Ďurček 2018; Šprocha – Tišliar 2018).

Vďaka tomu bolo následne možné konštruovať niekoľko hlavných ukazovateľov, ktoré umožňujú určiť rozsah generačného odkladania a následnej rekuperácie rodenia prvých a druhých detí, ako aj konečnú diferenciu v realizovanej plodnosti prvého a druhého poradia. Keďže kľúčovým pre vývoj jednodetnosti v generáciách žien narodených od druhej polovice 60. rokov je predovšetkým proces odkladania a rekuperácie druhých detí (u žien s jedným dieťaťom), v samotnej analýze sa podrobne budeme venovať najmä tejto otázke. Pre konštrukciu možného budúceho vývoja jednodetnosti však boli dôležité aj poznatky o rozsahu týchto ukazovateľov v prípade generačnej plodnosti prvého poradia. Ich konštrukcia sa zakladala na rovnakom metodickom princípe.

Vychádzajúc z pôvodného benchmark modelu Sobotku a kol. (2011) môžeme preto definovať:

1.) mieru odkladania rodenia druhých detí ako maximálnu diferenciu kumulovanej vekovo-spezifickej generačnej plodnosti medzi analyzovanou (a) a referenčnou (r) generáciou.

$$MO_{a2.} = \sum_{x=12}^{m-1} (f_{x2.}^a - f_{x2.}^r)$$

kde:

$MO_{a2.}$ predstavuje mieru odkladania rodenia druhých detí,

$f_{x2.}^a$ je vekovo-špecifická generačná miera plodnosti druhého poradia analyzovanej generácie (a) vo veku (x),

$f_{x2.}^r$ je vekovo-špecifická generačná miera plodnosti druhého poradia referenčnej generácie (r) vo veku (x),

m je vek, v ktorom rozdiel kumulovanej vekovo-špecifickej generačnej plodnosti druhého poradia medzi analyzovanou a referenčnou generáciou dosiahne maximálnu úroveň.

2.) mieru rekuperácie rodenia druhých detí ako absolútny nárast generačnej plodnosti druhého poradia v analyzovanej generácii od veku maximálneho rozdielu v komparácii s referenčnou generáciou (vek m) po koniec reprodukčného veku. Ten je v demografii najčastejšie vymedzovaný dovŕšením 50. roku života, no keďže intenzita plodnosti na Slovensku vo veku 45 a viac rokov je veľmi nízka, ako veľmi presný odhad poslúži aj jej úroveň v tomto veku. V takomto prípade môžeme mieru rekuperácie druhých detí určiť ($MR_{a2.}$) prostredníctvom nasledujúceho vzťahu:

$$MR_{a2.} = \sum_{x=m}^{50} (f_{x2.}^a - f_{x2.}^r)$$

Z uvedených mier je následne možné odvodiť:

3.) konečnú diferenciu plodnosti prvého poradia ($KD_{a2.}$) medzi analyzovanou a referenčnou generáciou, a to v podobe rozdielu miery odkladania a rekuperácie:

$$KD_{a1.} = MO_{a2.} - MR_{a2.}$$

4.) index rekuperácie druhého poradia ($IR_{a2.}$) potom vyjadruje v relatívnej podobe stupeň dobiehania odloženej generačnej plodnosti druhého poradia. Určuje teda, aká časť z odloženej plodnosti druhého poradia bola vo vyššom veku v analyzovanej generácii realizovaná.

$$IR_{a1.} = \frac{MR_{a2.}}{|MO_{a2.}|} \cdot 100$$

Prostredníctvom uvedených ukazovateľov môžeme analyzovať nielen dynamiku a rozsah transformačných zmien rodenia druhých detí, ale aj konštruovať

prognostické scenáre možného vývoja jednodetnosti. Keďže poznáme objem odloženej generačnej plodnosti prvého a druhého poradia až do generácií z konca 80. rokov, pre výslednú možnú úroveň jednodetnosti je potrebné odhadnúť, aká časť z nej bude realizovaná vo vyššom veku. Celkovo sme pracovali so štyrmi hlavnými vývojovými scenármi indexu rekuperácie rodenia prvých a druhých detí. Konštantný scenár ukazuje, ako by sa podiel žien s jedným dieťaťom medzigeneračne na Slovensku vyvíjal, ak by nedošlo k zmene poslednej známej úrovne dobiehania rodenia prvých a druhých detí (z generácie 1975) vo vyššom veku. V ďalších scenároch sme simulovali rôzne možné zmeny indexu rekuperácie. V prípade vývojového scenára pracujeme s vývojovým trendom indexu rekuperácie prvého a druhého poradia známeho u žien narodených v prvej polovici 70. rokov. Ukazuje tak, akú úroveň by mala jednodetnosť na Slovensku, ak by aj smerom k mladším generáciám pokračoval tento identifikovaný vývojový trend. Obdobne na úroveň rekuperácie generácií z rokov 1970 – 1975 nadväzuje priemerný scenár. Ten pracuje s priemernou hodnotou tohto ukazovateľa pre všetky nasledujúce mladšie generácie. Posledný scenár je založený na postupnom medzigeneračnom raste indexu rekuperácie smerom k najmladším generáciám. Opierame sa o predpoklad, že tieto skupiny žien už nebudú tak výrazne z hľadiska reprodukčného správania ovplyvnené problematickými 90. rokmi a v ich prípade budeme môcť predpokladať výraznejšiu rekuperáciu prvých (o 5 p. b.) a najmä druhých detí (o 10 p. b.). Úroveň tohto nárastu bola stanovená v kontexte vývoja v iných európskych krajinách, kde proces odkladania rodania detí začal výrazne skôr.

V poslednej časti príspevku je cieľom diferenčná analýza jednodetných žien na Slovensku v kombinácii s vybranými znakmi. Keďže údaje z každoročne realizovaného vyčerpávajúceho zisťovania Hlásenie o narodení dieťaťa neumožňujú konštruovať konečnú úroveň jednodetnosti žien v kombinácii s ďalšími štruktúrnymi znakmi (napr. národnosť, náboženské vyznanie, rodinný stav a pod.), bolo nutné sa opierať o údaje získané zo sčítania obyvateľov. Výsledky z posledného cenzu z roku 2021 však v čase písania textu ešte neboli k dispozícii, a preto sme v článku pracovali s predchádzajúcimi sčítaniami z rokov 1980, 1991, 2001 a 2011. Z nich disponujeme anonymizovanou primárnou databázou, ktorá nám umožňovala nielen požadované viacnásobné triedenia, ale aj konštrukciu podielu jednodetných žien v dlhších vývojových radoch pre generácie 1910 – 1965. Okrem nich pri geografickej analýze jednodetnosti využívame aj údaje za okresy zo sčítania ľudu 1930. Keďže v spomínaných sčítaniach sa spôsob zisťovania a vykazovania národnosti a náboženského vyznania menil, nebolo možné vytvoriť súvislú časovú generačnú radu. Preto sme zvolili prezentáciu údajov o úrovni jednodetnosti za každé sčítanie zvlášť, a to pre ženy vo veku 50 – 59 rokov. Táto veková skupina bola zvolená s ohľadom na vymedzenie reprodukčného veku, čím získané hodnoty poskytujú

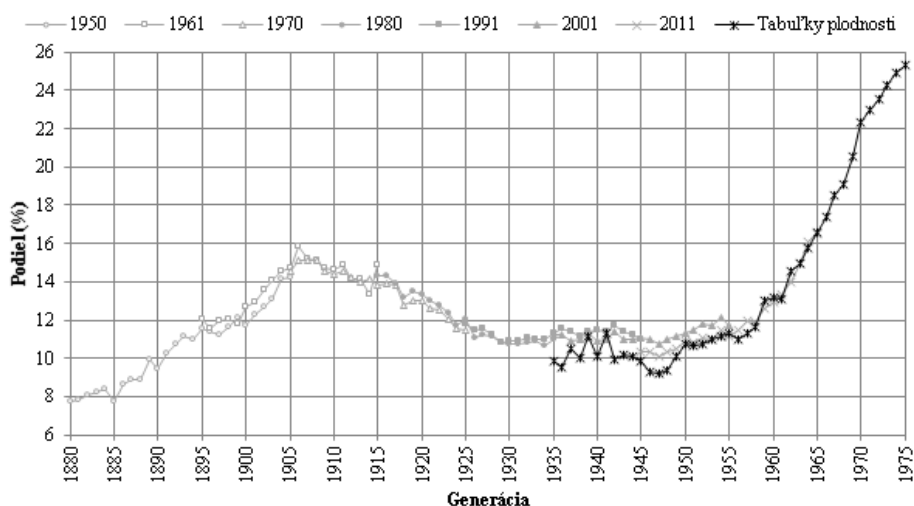
definitívnu úroveň jednodetnosti v národnostných a náboženských skupinách. Keďže niektoré z nich sú v populácii Slovenska menej početnými, ako kompromis bol zvolený širší vekový interval. Ten sme však nechceli rozšíriť na celý poreprodukčný vek (50 a viac rokov), keďže v starších vekoch sa uplatňuje aspekt selekcie v dôsledku existujúcich rozdielov v pravdepodobnosti úmrtia a tiež migrácie.

Historický vývoj jednodetnosti a jej možný vývoj na Slovensku

Z dlhodobého hľadiska prešiel podiel žien s jedným dieťaťom na Slovensku niekoľkými dôležitými vývojovými zmenami. Potvrzuje to obraz jednodetnosti získaný kombináciou všetkých povojnových sčítaní obyvateľov umožňujúcich analýzu konečnej štruktúry žien podľa počtu narodených detí s tabuľkovým podielom žien s jedným dieťaťom na konci reprodukčného veku z generačných inkrementno-dekrementných tabuliek plodnosti (graf č. 1). V najstarších generáciách z 80. a 90. rokov 19. storočia, o ktorých máme dostupné údaje, sa podiel žien s jedným dieťaťom postupne medzigeneračne zvyšoval, a to z hodnoty menej ako 10 %. Dá sa povedať, že jednodetnosť bola na Slovensku historicky marginálnym reprodukčným modelom, a to predovšetkým v čase, keď sa proces vedomej regulácie veľkosti rodiny začal len postupne presadzovať. Ako dodávajú niektoré naše predchádzajúce výskumy (Šprocha – Tišliar 2016, 2018) dominantným bol pre tieto generácie predovšetkým model s päť a viac deťmi. V súlade s viacerými zahraničnými prácami (napr. Frejka – Sardon 2004; Sobotka 2017) reprodukcia generácie žien z konca 19. a začiatku 20. storočia bola najviac zasiahnutá nepriaznivými udalosťami ako je prvá svetová vojna, hospodárska kríza konca 20. a začiatku 30. rokov, ako aj vnútornými demografickými faktormi spojenými so značnými nerovnomernosťami v zastúpení mužov a žien na sobášnom trhu v medzivojnovom období. Tieto faktory prispeli nielen k výraznému nárastu bezdetnosti, ale aj prevalencii jednodetného modelu rodiny. Potvrdzujú to aj údaje za Slovensko. Práve u žien narodených v druhej polovici prvej dekády 20. storočia dosiahla jednodetnosť na dlhú dobu medzigeneračne najvyššiu úroveň (15-16 %). Smerom k mladším generáciám však identifikujeme pozvoľný pokles so stabilizáciou približne od žien z druhej polovice 20. rokov. Na úrovni medzi 10-12 % (v závislosti od zdroja údajov) sa podiel žien s jedným dieťaťom v podstate udržiaval stabilne až do generácií z druhej polovice 50. rokov. V mladších generáciách bola táto stabilita veľmi rýchlo vystriedaná pomerne dynamickým rastom, ktorý je spájaný najmä so ženami narodenými od prvej polovice 60. rokov (graf č. 1). Podľa dostupných údajov konštruovaných z generačných tabuliek plodnosti sa jednodetnosť už u žien z polovice 60. rokov dostala nad hranicu 15 % a na sklonku 60. rokov už prekročila úroveň

20 %. Posledné dostupné empirické údaje pre osoby narodené v prvej polovici 70. rokov naznačujú, že podiel žien s jedným dieťaťom by v ich prípade už mohol prekonať jednu štvrtinu.

Graf č. 1: Generačný vývoj podielu žien s jedným dieťaťom podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1950 – 2011 a generačných tabuliek plodnosti na Slovensku

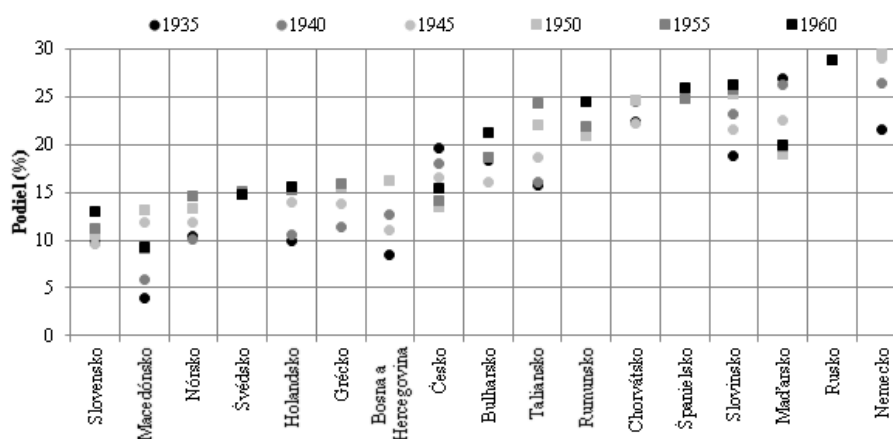
Zdroj údajov: ŠÚ SR, Sčítanie obyvateľov 1950 – 2011, Generačné tabuľky plodnosti žien Slovenska 1935 – 1975, výpočty autorov

Aj keď medzinárodné porovnanie naráža na značné obmedzenia vzhľadom na dostupnosť potrebných údajov, v kontexte krajín, pre ktoré je možné konštruovať konečný podiel žien s jedným dieťaťom, patrilo Slovensko dlhodobo medzi európske populácie s najnižším zastúpením tohto modelu reprodukcie (graf č. 2). Relatívne nízke zastúpenie dosahovala jednodetnosť aj na severe, či v niektorých populáciách na juhovýchode Európy. Celkom opačná bola situácia najmä v spojitosti s generáciami z 50. a začiatku 60. rokov u žien v Nemecku a Rusku. V ich prípade jednodetnosť dosahovala približne dvojnásobné zastúpenie ako na Slovensku. Zaujímavosťou je tiež, že častejšie sa ženy stávali matkou len jedného dieťaťa aj v niektorých ďalších postkomunistických krajinách. Okrem spomínaného Ruska, išlo napríklad o niektoré krajiny bývalej Juhoslávie, či Rumunsko.

Vývoj jednodetnosti v mladších generáciách z polovice 60. a 70. rokov môžeme vzhľadom na nedostupnosť potrebných údajov (pozri kapitolu Dáta a metódy) zatiaľ sledovať len v niektorých európskych krajinách. V severských

štátoch (Nórsko, Švédsko) zostal podiel žien s jedným dieťaťom aj v generáciách 1965, 1970 a 1975 približne na rovnakej úrovni, a to v rozmedzí 14-15 %. Mierny nárast môžeme identifikovať v Holandsku k takmer 19 % u žien narodených v polovici 70. rokov. Jednoznačne najvyššiu identifikovanú jednotnosť v týchto populačných ročníkoch nachádzame v Rusku, kde sa jej úroveň pohybovala v rozmedzí 35-40 %. Nadpriemerného hodnoty si zachovali aj Španielsko (28-29 %), Maďarsko a (25-28 %) a Slovinsko (24-25 %). Nad hranicu 20 % sa však u žien narodených v prvej polovici 70. rokov dostalo aj Česko a Slovensko.

Graf č. 2: Podiel žien s jedným dieťaťom vo vybraných generáciách krajín Európy

Zdroj údajov: Frejka a Sardon 2004, s. 362–364

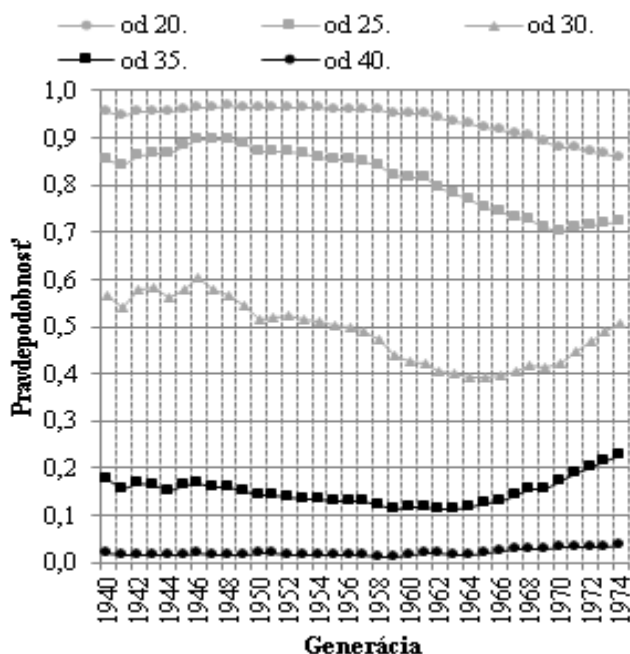
Jedným z hlavných aspektov rastúceho podielu žien s jedným dieťaťom v generáciách najviac zasiahnutých transformačnými zmenami prebiehajúcimi na Slovensku po roku 1989 je predovšetkým pokles pravdepodobností narodenia druhého dieťaťa. Z dlhodobého hľadiska na Slovensku pritom platilo, že pri skorom začiatku reprodukčných dráh (20, resp. 25 rokov) existovali vysoké šance stať sa matkou druhého dieťaťa. Napríklad žena s jedným dieťaťom vo veku 20 rokov mala v generáciách zo 40. a 50. rokov približne 95-96 % pravdepodobnosť, že sa do konca reprodukčného obdobia stane matkou minimálne dvoch detí. Vo veku 25 rokov bola predmetná pravdepodobnosť v rozmedzí 84-89 %. Vo vyššom veku však šance na druhé materstvo aj v týchto generáciách realizujúcich v podstate všetky svoje reprodukčné zámery počas minulého politického režimu prudko klesali. Po dovŕšení 30. roka života sa pohybova-

li na úrovni 50-55 % a od 35. rokov dokonca klesali z menej ako 20 % na niečo viac ako 10 %. V poslednej dekáde reprodukčného obdobia pravdepodobnosť, že sa žena s jedným dieťaťom stane matkou dvoch bola minimálna. Uvedené zistenia potvrdzujú značnú koncentráciu plodnosti do prvej polovice reprodukčného veku ženy, kým vo veku nad 30 rokov sa realizovala len minimálna časť z reprodukčných zámerov (pozri napr. Potančoková et al. 2008; Šprocha – Tišliar 2018).

Smerom k mladším generáciám je zrejmy postupný pokles pravdepodobnosti narodenia druhého dieťaťa. Platí to najmä pre najmladšie veky. Vo veku 20 rokov pravdepodobnosť už klesla významne pod hranicu 90 % a vo veku 25 rokov sa dostala na 70 %. Znamená to, že skorý začiatok reprodukčných dráh je už u žien narodených v druhej polovici 60. a v prvej polovici 70. rokov v porovnaní so staršími generáciami v menšej miere spojený s vyššími šancami na dvojdetný model rodiny. Aj napriek tomu však stále platí, že keď sa žena stane prvýkrát matkou v takto mladom veku (v kontexte súčasného nastavenia časovania rodenia detí prvého poradia), je vysoká pravdepodobnosť, že do konca reprodukčného veku sa jej narodí aj druhé dieťa.

Zaujímavý je z tohto hľadiska vývoj pravdepodobností vo vyššom veku. Po spomínanom poklese, ktorý bol do značnej miery podmienený prehlbovaním modelu skorej reprodukcie ukončovanej v prvej polovici reprodukčného veku, identifikujeme smerom k mladším kohortám rastúce šance na narodenie druhého dieťaťa. Súvisí to najmä s celkovou transformáciou časovania materských štartov, ich posunom do vyššieho veku, ako aj predlžovaním medzipôrodných intervalov, čím je následne podmienené aj načasovanie rodenia druhých detí. Okrem toho k rastúcim pravdepodobnostiam v druhej polovici reprodukčného obdobia prispieva aj samotný vývoj intenzity plodnosti druhého poradia. Ako je zrejme z grafu č. 4 a 5, transformáciou zasiahnuté generácie žien zo 70. a 80. rokov odkladali nielen začiatok reprodukcie, ale k významnému poklesu došlo aj v prípade rodenia druhých detí. To potvrdili aj niektoré čiastkové analýzy (napr. Šprocha – Ďurček 2018), ktoré dokonca poukázali na výraznejšie odkladanie rodenia druhých detí u žien narodených na konci 60. a v prvej polovici 70. rokov. Výsledkom týchto zmien bol prudký medzigeneračne sa prehĺbujúci pokles pravdepodobností narodenia druhého dieťaťa ženám, ktoré sa už raz stali matkami, v prvej polovici reprodukčného veku. Tento proces pritom najdynamickejšie prebiehal približne v prvých desiatich po sebe idúcich transformačných generáciách (1966 – 1975). Následne u žien narodených v druhej polovici 70. rokov dochádzalo k utlmovaniu a určitej stabilizácii modelu. To napokon potvrdzuje aj analýza objemu odloženej kohortnej plodnosti druhých detí (graf č. 5).

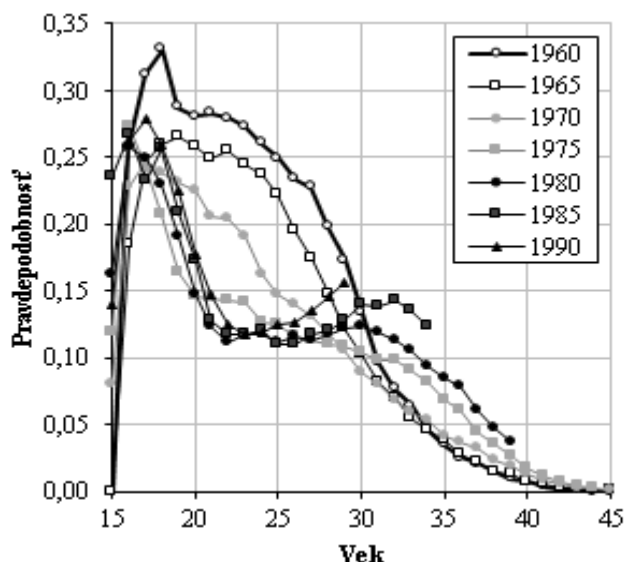
Graf č. 3: Pravdepodobnosť narodenia druhého dieťaťa ženám s jedným dieťaťom do konca reprodukčného obdobia (45 rokov) po dovŕšení určitého veku, generácie 1940 – 1974

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autorov

Medzi referenčnou generáciou 1965 a sledovanou skupinou žien narodených v roku 1970 sa približne do veku 28 rokov kohortná plodnosť druhého poradia znížila o 0,11 dieťaťa. Medzi generáciami 1970 a 1972 išlo o pokles v rozsahu takmer 0,07 dieťa a napokon medzi generáciou 1972 a 1975, resp. 1975 a 1978 sa plodnosť druhého poradia znížila o ďalších 0,10, resp. 0,08 dieťaťa. V prípade žien narodených v prvej polovici 80. rokov však takéto výrazné poklesy už nepozorujeme a v generáciách z druhej polovice 80. rokov už dokonca môžeme identifikovať určitú stabilizáciu. Celkovo sa pritom kohortná plodnosť druhého poradia znížila medzi referenčnou skupinou žien z roku 1965 a generáciou 1990 o približne 0,42 druhého dieťaťa (graf č. 5).

Graf č. 4: Vývoj generačných pravdepodobností narodenia druhého dieťaťa ženám s jedným dieťaťom na Slovensku, vybrané generácie

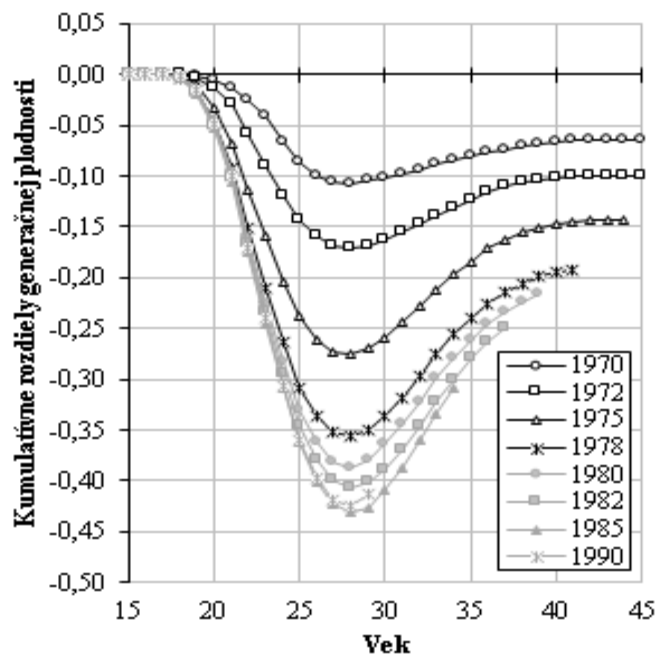

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autorov

Rastúce podmienené šance stať sa druhýkrát matkou po dovŕšení 30. roku života u žien z konca 60. a začiatku 70. rokov (graf č. 3) zatiaľ len v obmedzenej miere umožňujú identifikovať nastupujúcu fázu dobiehania odložených druhých detí. Ak sa však pozrieme na graf č. 4, je zrejmé, že v generáciách počnúc polovicou 70. rokov došlo k významnému zvýšeniu hodnôt pravdepodobností narodenia druhého dieťaťa. Najvyššiu dynamiku tohto procesu môžeme vzhľadom na priebeh a polohu kriviek predpokladať u žien narodených v druhej polovici 80. rokov. Samotný rozsah dobehutej plodnosti druhého poradia však vieme spoľahlivo empiricky určiť vzhľadom na vek jednotlivých generácií len pre skupiny žien narodených zhruba do druhej polovice 70. rokov. Vo všeobecnosti je však zrejmé (pozri tiež graf č. 5 a 6), že aj keď medzigeneračne dochádza k nárastu objemu dobehutej plodnosti druhého poradia, vzhľadom na identifikovaný pokles rodenia druhých detí v mladšom veku, nie je možné očakávať úplnú kompenzáciu. Objem rekuperácie sa do generácie z konca 70. rokov (vo veku 40 rokov v čase písania príspevku) dostal nad hranicu 0,16 druhého dieťaťa, čo v relatívnom vyjadrení predstavuje približne 43-46 % z odloženej plodnosti. V prípade o niečo starších kohort z polovice 70. rokov, u ktorých vzhľadom na vek je možné hovoriť o takmer ukončenej reprodukcii, sa index rekuperácie dostal na hranicu 48 %.

Z uvedeného je zrejmé, že z odloženej kohortnej plodnosti druhého poradia sa v staršom veku zatiaľ na Slovensku realizuje len necelá polovica. Hlbšia analýza odkladania a rekuperácie prvých pôrodov pritom dokazuje, že aj keď materské štarty sú transformačnými zmenami zasiahnuté v najväčšej miere, súčasne platí, že vo vyššom veku sa darí ich aj v ďaleko väčšom rozsahu (index rekuperácie 74-76 %) dobiehať (bližšie napr. Šprocha – Ďurček 2018). Kombináciou oboch faktorov sa tak vytvárajú predpoklady pre medzigeneračne rastúcu jednodetnosť na Slovensku.

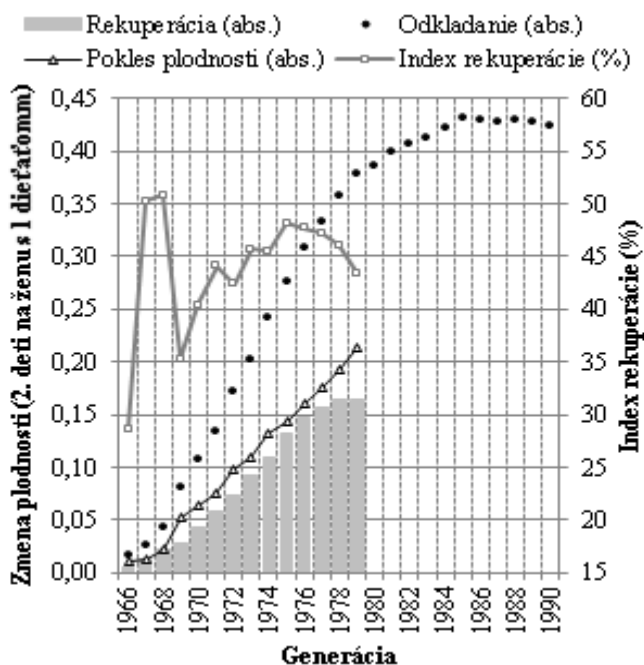
Graf č. 5: Odkladanie generačnej plodnosti druhého poradia na Slovensku, vybrané kohorty, referenčná generácia 1965

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autorov

Graf č. 6: Proces odkladania a rekuperácie rodenia druhých detí na Slovensku u žien narodených po roku 1965

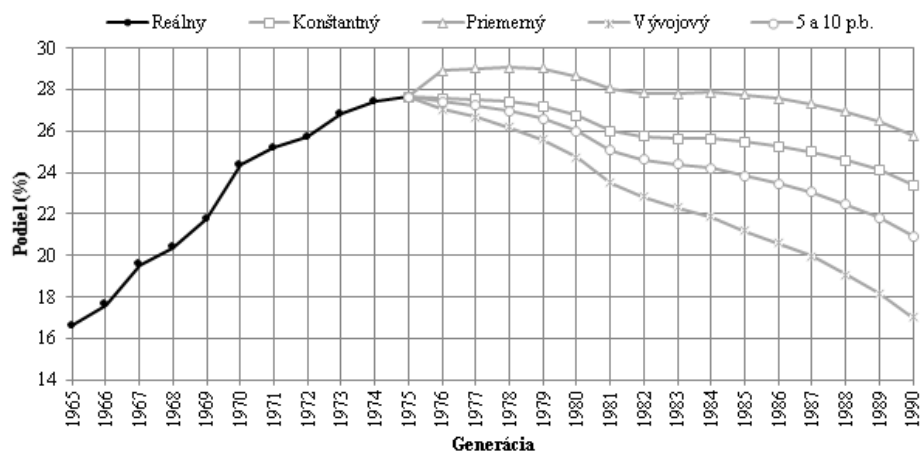
Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autorov

Ako bolo uvedené v predchádzajúcom historickom vývoji, zhruba od skupiny žien narodených v 50. a najmä v druhej polovici 50. rokov registrujeme nárast jednodetnosti, ktorá sa u žien z prvej polovice 60. rokov dostala na úroveň 15-16 %. Rast podielu žien s jedným dieťaťom sa práve od tejto skupiny generácií zrýchlil a u žien narodených v polovici 70. rokov by už mohol dosahovať 26-28 %.

Vzhľadom na znalosť objemu odkladania prvých a druhých detí v generáciách do konca 80. rokov, vývoj jednodetnosti smerom k týmto najmladším generáciám úzko súvisí práve s nastavením úrovne dobiehania prvých a najmä druhých detí. V prípade konštantného scenára, pri zachovaní známej hodnoty indexu rekuperácie prvého a druhého z generácie 1975, by sa podiel žien s jedným dieťaťom udržal tesne pod hranicou 28 % približne do konca 70. rokov. Následne sa pri jeho naplnení očakáva mierny medzigeneračný pokles a to približne o 2 p. b.. Tento trend identifikujeme aj v ďalších scenároch pracujúcich s rôznym nastavením indexu rekuperácie prvých a druhých detí. Najdynamickejšie by prebiehal vo vývojovom scenári, ktorý sa opiera

o posledné známe zmeny v hodnote indexu medzi generáciami z prvej polovice 70. rokov. Pri naplnení tohto vývojového scenára by sa podiel žien s jedným dieťaťom postupne mohol dokonca dostať výraznejšie pod hranicu 20 %. Aby však k tomu došlo, musel by sa index rekuperácie druhých detí zvýšiť až takmer na hranicu 60 %. Pomerne dynamicky by mohla jednodetnosť smerom k najmladším generáciám klesnúť aj v prípade nárastu indexu rekuperácie prvých detí o 5 p. b. a druhých o 10 p. b. (graf č. 7). Na druhej strane najmenej dynamický medzigeneračný vývoj podielu žien s jedným dieťaťom sa na Slovensku dá očakávať pri naplnení priemerného scenára. Dokonca v jeho prípade identifikujeme pokračovanie mierneho rastu v generáciách z druhej polovice 70. rokov a až u žien narodených začiatkom 80. rokov by mohlo dôjsť k poklesu. Ten by však bol len pozvoľný a by znamenal, že aj v generácii zo začiatku 90. rokov sa podiel žien s jedným dieťaťom pohybuje nad hranicou jednej štvrtiny.

Graf č. 7: Reálny a očakávaný vývoj podielu žien s jedným dieťaťom na Slovensku podľa jednotlivých vývojových scenárov

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autorov

Kto sú ženy s jedným dieťaťom na Slovensku?

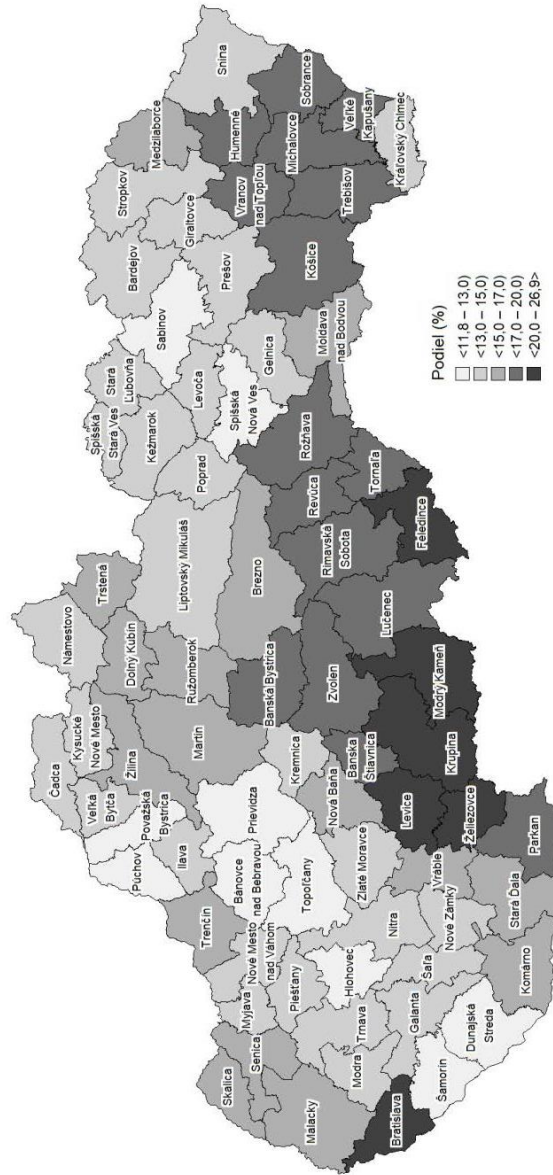
Z predchádzajúcej analýzy je zrejmé, že jednodetný model rodiny na Slovensku dlhodobo patril k marginálnym javom, no najmä v mladších generáciách zo 70. a prvej polovice 80. rokov môžeme očakávať jeho pomerne významné rozšírenie v slovenskej spoločnosti.

Dostupnosť anonymizovaných primárnych údajov zo sčítaní obyvateľov 1980–2011, ako aj niektoré publikované dáta za staršie cenzy vytvárajú predpoklad pre hlbšiu diferenčnú analýzu jednodetnosti na Slovensku, ako aj jej medzigeneračné prípadne zmeny s cieľom odpovedať tak na otázku, ktoré ženy častejšie zostávali, resp. volili reprodukčnú stratégiu jedného dieťaťa.

Z geografického hľadiska môžeme na Slovensku dlhodobo identifikovať priestory, ktoré sa vyznačovali častejším zastúpením žien, ktoré po skončení reprodukčného obdobia mali práve jedno dieťa. Ako ukázali napríklad výsledky sčítania ľudu z roku 1930 (obr. č. 1), v ktorom sa prvýkrát na území Slovenska zisťoval počet narodených detí vydatým ženám, išlo najmä o okresy juhu stredného Slovenska a okres Bratislava. Ako dodávajú etnologické výskumy (napr. Botíková a kol. 1997), väčší počet detí v rodine nebol želaný, miestne spoločenské normy odsudzovali ženy s viacerými deťmi, pričom vysvetlením takéhoto špecifického reprodukčného správania bola snaha o zachovanie celistvosti rodinnej pôdy. Ako dodávajú Botíková a kol. (1997: 155), jednodetný systém umožňoval ľahšie dedenie a prístup dediča k majetku.

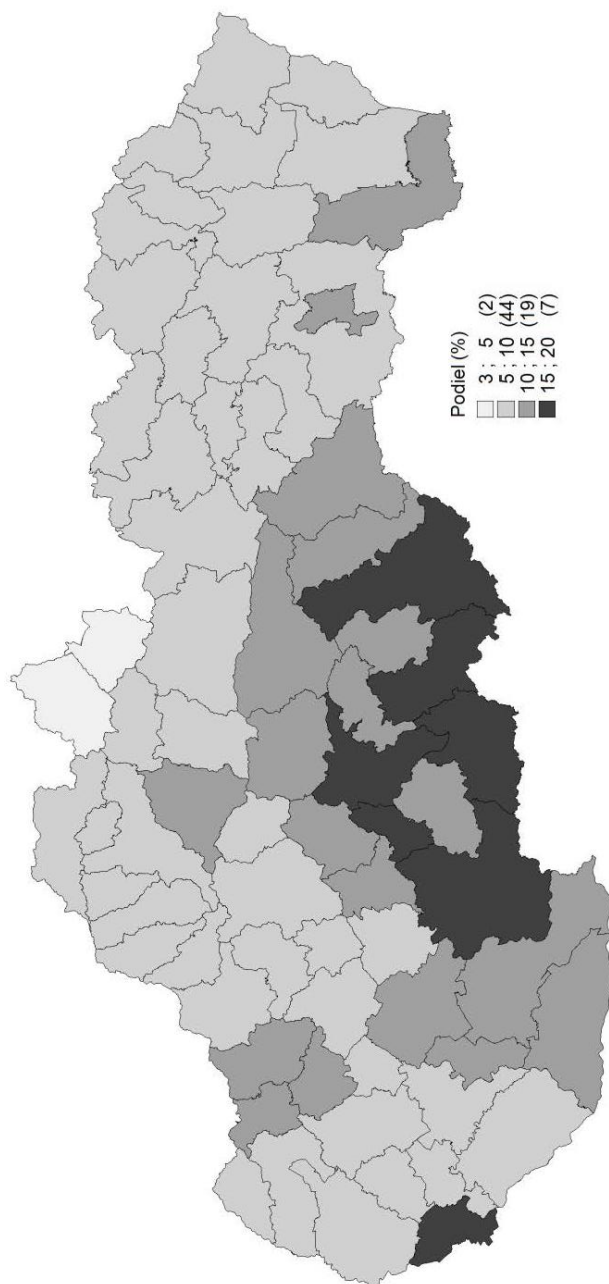
Aj keď postupne v čase došlo k medzigeneračnému poklesu zastúpenia žien s jedným dieťaťom, čo sa, ako je možné vidieť na obr. č. 2 a 3 prejavilo aj na regionálnej úrovni, naďalej môžeme do značnej miery identifikovať priestor juhu stredného Slovenska ako ten, v ktorom dosahovala jednodetnosť nadpriemernú úroveň na začiatku 90. rokov minulého storočia i druhej dekády 21. storočia. Súčasne do tejto skupiny patrili aj mestské okresy Bratislavy a v poslednom období sa k nim pridali aj okresy Banská Bystrica, Zvolen a mestské okresy Košíc (obr. č. 3).

Obrázok č. 1: Podiel vydatých žien vo veku 50 a viac rokov s jedným dieťaťom v okresoch Slovenska, sčítanie ľudu 1930

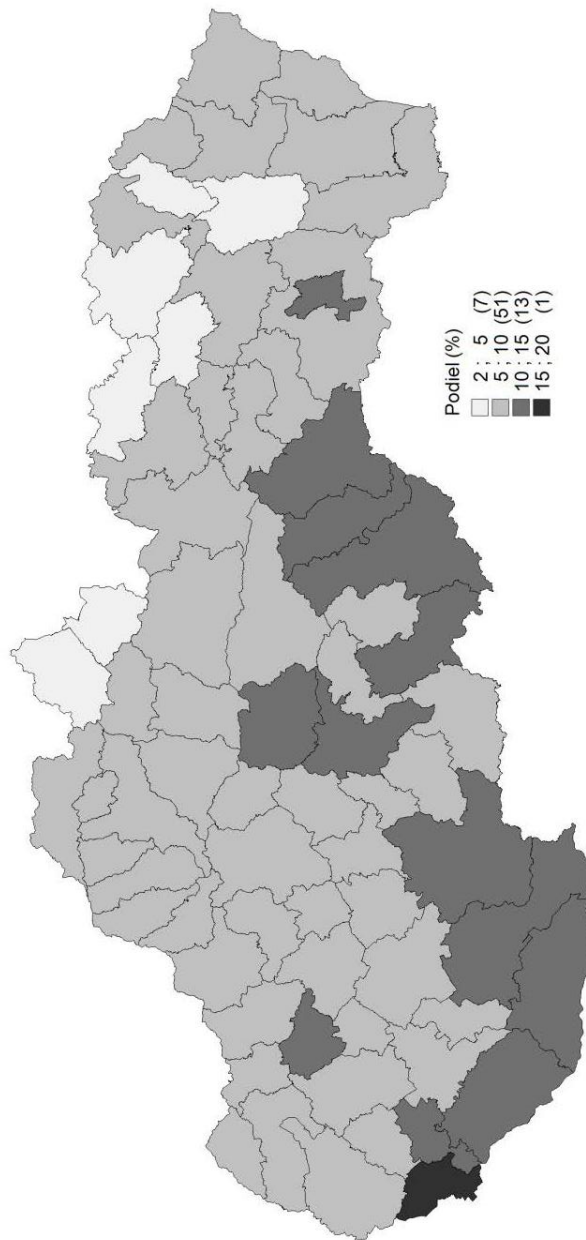
Zdroj údajov: Sčítanie ľudu 1930, výpočty autorov

Obrázok č. 2: Podiel žien s jedným dieťaťom vo veku 50–59 rokov v okresoch Slovenska, sčítanie ľudu 1991

Zdroj údajov: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991, výpočty autorov

Obázok č. 3: Podiel žien s jedným dieťaťom vo veku 50–59 rokov v okresoch Slovenska, sčítanie obyvateľov 2011

Zdroj údajov: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011, výpočty autorov

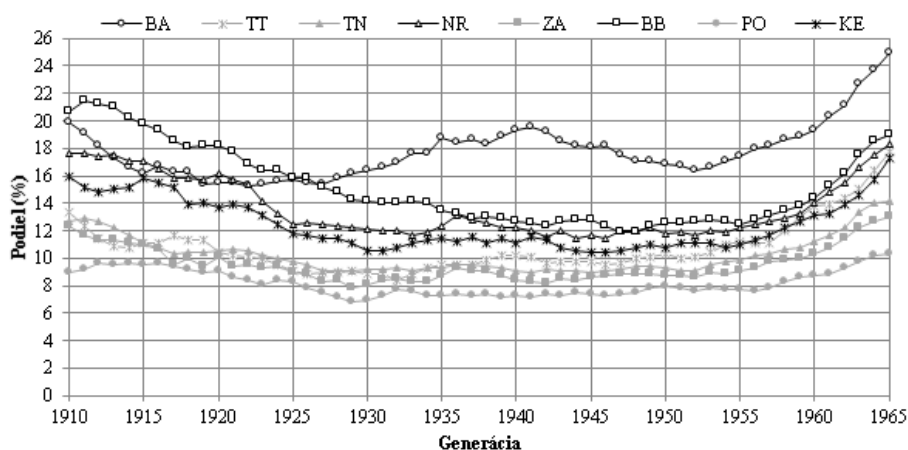
Okrem toho je tiež z obr. 2 a 3 zrejmé, že najmä niektoré okresy severu stredného a východného Slovenska sa dlhodobo vyznačovali najmenším zastúpením žien s jedným dieťaťom, čo len potvrdzovalo pretrvávajúce určité priestorové diferencie jednodetnosti.

Uvedené okresné rozdiely sa do značnej miery prejavili následne aj do diferencií na krajskej úrovni. V najstarších generáciách jednoznačne najvyššie zastúpenie žien s jedným dieťaťom nachádzame v Banskobystrickom kraji, do ktorého administratívne patrí viacero okresov s nadpriemernou prítomnosťou jednodetného modelu rodiny. Z medzigeneračného hľadiska je tiež zrejmé, že postupne jeho váha v tomto kraji významne klesala vďaka čomu došlo aj k určitej priestorovej konvergencii pozorovateľnej už na okresnej úrovni.

Opačný trend identifikujeme v Bratislavskom kraji, ktorý sa od generácií z druhej polovice 20. rokov stal priestorom s najvyšším podielom žien s jedným dieťaťom. Rovnako je to priestor, v ktorom môžeme nájsť najskorší a v podstate aj zatiaľ najdynamickejšie prebiehajúci rast jednodetnosti u žien narodených od druhej polovice 50. rokov minulého storočia (obr. č. 8). Medzigeneračne platný najmenší podiel žien s jedným dieťaťom sa dá z výsledkov sčítaní identifikovať v Prešovskom a Žilinskom kraji. Vývoj v najmladších generáciách s ukončenou reprodukciou ukazuje, že vo všetkých krajoch dochádza k nárastu významu jednodetnosti. Ako už bolo spomenuté, najdynamickejšie tento trend prebieha v Bratislavskom kraji, pričom v Žilinskom a Prešovskom identifikujeme len pozvoľný rast. Aj vďaka tomu sme svedkami nastupujúcej medzikrajskej divergencie v zastúpení žien s jedným dieťaťom (graf č. 8).

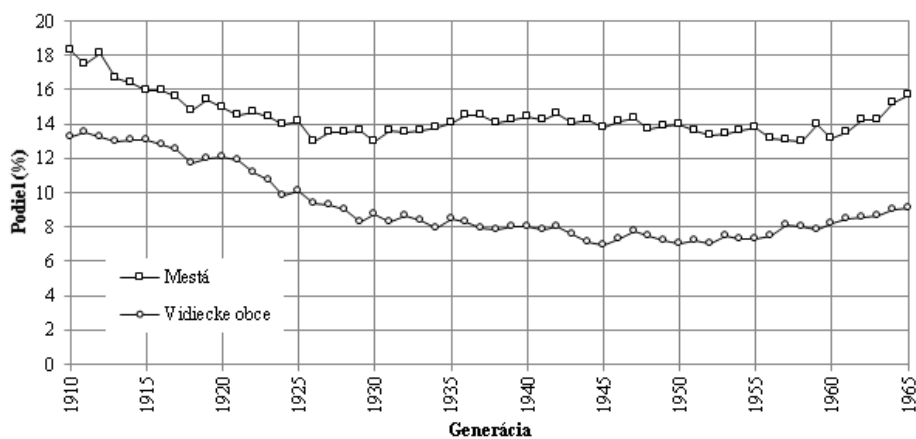
Výsledky posledných 4 sčítaní tiež potvrdzujú, že častejšie sa matkami jedného dieťaťa stávali ženy žijúce v mestách. Tento jav je možné identifikovať už od najstarších generácií, no najväčšie diferencie vznikli u osôb narodených od druhej polovice 30. rokov. Kým u žien žijúcich na vidieku sa jednodetnosť dostala pod hranicu 8 %, v mestách tvorili tieto ženy približne 14 % z príslušného populačného ročníka (graf č. 9). U žien narodených od konca 50. a začiatku 60. je možné v oboch populačných skupinách pozorovať nárast podielu osôb s jedným dieťaťom, pričom tento trend zatiaľ dynamickejšie prebiehal v mestskom prostredí. Aj vďaka tomu došlo opäť k miernemu prehĺbeniu spomenutých diferencií v jednodetnosti.

Graf č. 8: Podiel žien s jedným dieťaťom v krajoch Slovenska v generáciách 1910 – 1965

Zdroj údajov: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980, 1991 a sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 a 2011, výpočty autorov

Graf č. 9: Podiel žien s jedným dieťaťom v mestách a vo vidieckych obciach na Slovensku v generáciách 1910 – 1965

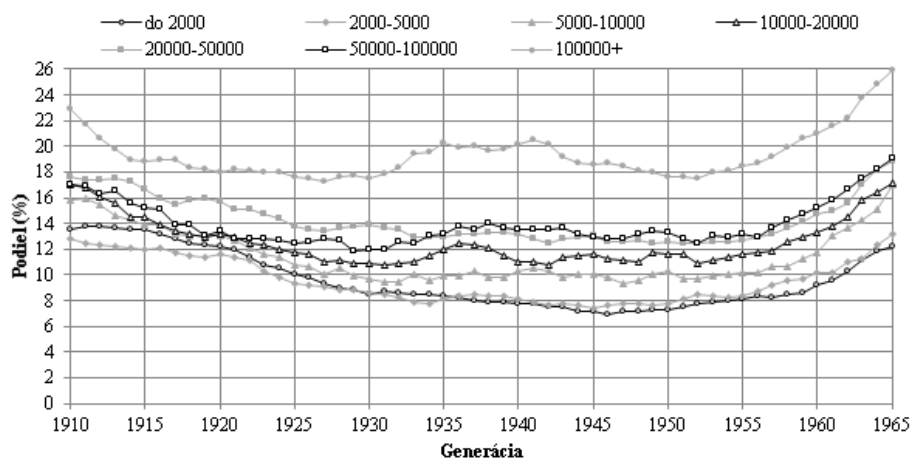

Zdroj údajov: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980, 1991 a sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 a 2011, výpočty autorov

Jasný význam mestského priestoru pre väčšie rozšírenie jednodetného modelu rodiny potvrdzuje aj analýza zastúpenia žien s jedným dieťaťom podľa veľkostnej skupiny obce miesta jej bydliska (graf č. 10). Pri určitom zovšeobecnení sa dá povedať, že na Slovensku v tomto smere dlhodobo platí pozitívny gradient. Medzigeneračne najmenšie zastúpenie dosahovali po skončení reprodukčného obdobia ženy s jedným dieťaťom v najmenších obciach do 2 tis., resp. s 2 až 5 tis. obyvateľmi. Naopak z grafu č. 10 je zrejme pretrvávajúce dominantné postavenie najväčších miest, v ktorých dlhodobo zostávali najčastejšie zostávali ženy matkami práve jedného dieťaťa. S pomerne veľkým odstupom pritom nasledovali ďalšie veľké mestá s viac ako 20 a menej ako 100 tisíc obyvateľmi, pričom vďaka odlišnej dynamike v mladších generáciách sa predmetné diferencie ešte viac prehĺbili.

Graf č. 10: Podiel žien s jedným dieťaťom podľa veľkostných skupín obcí miesta bydliska na Slovensku v generáciách 1910 – 1965

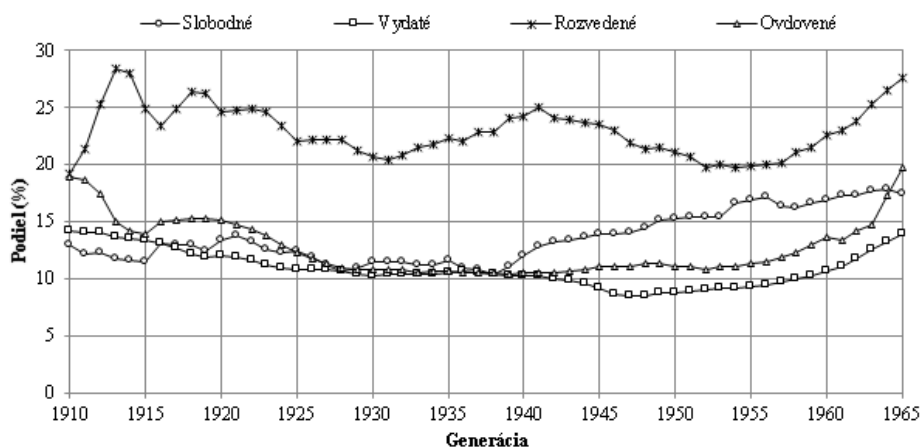
Zdroj údajov: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980, 1991 a sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 a 2011, výpočty autorov

Pri analýze priestorových rozdielov stojí otázka, či tieto sú výsledkom pôsobenia špecifických regionálnych rozdielov v reprodukčných podmienkach a normách, alebo ide o dôsledok častejšej prítomnosti špecifických populačných skupín obyvateľstva, ktorých reprodukčné správanie ústí do formovania predmetných diferencií.

Jedným z častých faktorov, na ktoré je pri analýze jednodetnosti poukazané, je rodinný stav žien. Predovšetkým život mimo manželský zväzok, resp. jeho ukončenie z dôvodu ovdovenia a najmä rozvodu v období silného previazania prokreácie so životom v manželstve mohli znamenať častejšie

zastúpenie žien s jedným dieťaťom. Potvrdzujú to napokon aj empirické údaje (graf č. 11). Dlhodobo najvyššiu jednodetnosť dosahovali na Slovensku rozvedené ženy. S výnimkou najstarších a najmladších generácií tvorili pätinu až štvrtinu z príslušného populačného ročníka. Dá sa preto povedať, že práve rozvod znamenal v reprodukčných dráhach žien dôležitý faktor, v dôsledku ktorého sa im nepodarilo mať ďalšie dieťa. V ostatných skupinách rodinného stavu tak významné zastúpenie jednodetnosti nenachádzame, pričom aj samotné diferencie medzi nimi dlho zostávali pomerne nízke. Až od skupiny žien narodených v druhej polovici 40. rokov postupne došlo k dôležitému nárastu podielu osôb s jedným dieťaťom u slobodných. Naopak u vydatých jednodetnosť mierne ešte klesla a dostala sa hlbšie pod hranicu 10 % (graf č. 11). Keďže ovdovenie sa týka vo väčšine prípadov až žien na sklonku reprodukčného veku, jeho negatívny efekt na veľkosť rodiny sa až tak neprejavuje a podiel ovdovených žien s jedným dieťaťom sa významnejšie neodlišoval od vydatých. Výnimkou sú najmladšie generácie, v ktorých je však potrebné do úvahy brať aj efekt selekcie vzhľadom na pomerne malú početnosť daného súboru.

Graf č. 11: Podiel žien s jedným dieťaťom podľa rodinného stavu na Slovensku v generáciách 1910 – 1965

Zdroj údajov: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980, 1991 a sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 a 2011, výpočty autorov

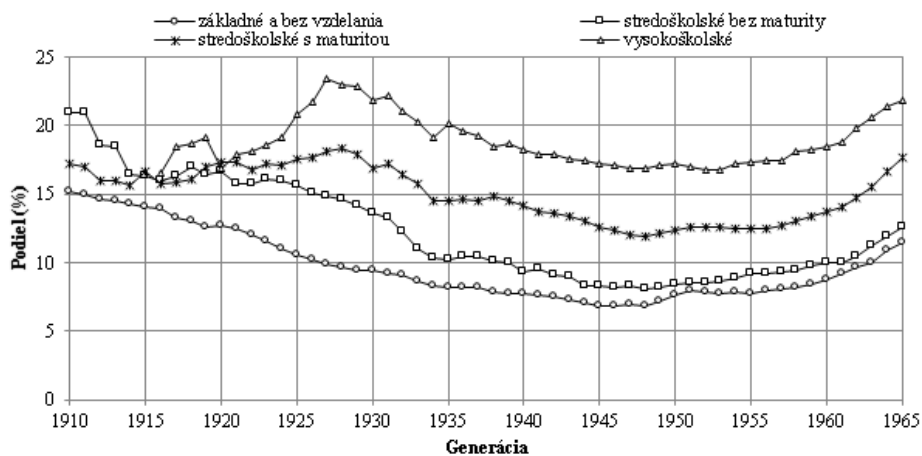
Z grafu č. 11 je zrejmé, že v najmladších generáciách došlo k nárastu podielu žien s jedným dieťaťom bez ohľadu na rodinný stav. Rovnako sa prehlbujú rozdiely medzi jednotlivými skupinami, pričom jednoznačne u žien

narodených v prvej polovici 60. rokov platilo, že najčastejšie jednodetný model rodiny dosahovali rozvedené a naopak najmenej často vydaté ženy.

S výnimkou najstarších generácií, v ktorých počet a podiel žien s vyšším ako základným vzdelaním bol veľmi nízky, čo následne ovplyvňovalo aj úroveň získaných výsledkov, je možné na Slovensku dlhodobo identifikovať existenciu pozitívneho vzdelanostného gradientu. Jednoznačne platí, že s rastúcim dosiahnutým vzdelaním sa zvyšoval tiež podiel žien s jedným dieťaťom. Postupne sa pritom vytvorila situácia, keď medzi skupinou najmenej vzdelaných žien a žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity výraznejšie diferencie už neexistujú. Na druhej strane jednodetnosť u žien s úplným stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním bola dlhodobo signifikantne vyššia a medzi vzdelanostnými skupinami zreteľne diferencovaná.

Rovnako tiež môžeme z grafu č. 12 vidieť, že v čase najprv dochádzalo (v zmysle celkového vývoja) k poklesu zastúpenia žien s jedným dieťaťom, čo však v najmladších generáciách vystriedal rastový trend bez ohľadu na dosiahnuté vzdelanie. Je pritom zaujímavé, že jednodetnosť sa medzigeneračne zvyšuje dlhšie medzi ženami s nižším vzdelaním, no na druhej strane u žien s terciárnym a najmä úplným stredoškolským vzdelaním je tento vývoj v najmladších generáciách dynamickejší.

Graf č. 12: Podiel žien s jedným dieťaťom podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku v generáciách 1910 – 1965

Pozn.: podiel vysokoškolsky vzdelaných žien s jedným dieťaťom v najstarších generáciách nie je prezentovaný vzhľadom na veľmi nízke počty takýchto osôb

Zdroj údajov: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980, 1991 a sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 a 2011, výpočty autorov

Výsledky posledných sčítaní obyvateľov poukazujú tiež na existenciu určitých rozdielov v zastúpení žien s jedným dieťaťom v spojitosti s ich deklarovanou národnosťou (tabuľka č. 1), či náboženským vyznaním. Ukazuje sa, že o niečo častejšie sa jednodetnosť spája s ženami maďarskej národnosti, ženami hlásiacimi sa k evanjelickej a reformovanej cirkvi a predovšetkým s osobami bez vyznania. Naopak nižší podiel žien s jedným dieťaťom po skončení reprodukčného obdobia identifikujeme u žien rómskej národnosti a deklarujúcich vzťah ku gréckokatolíckej cirkvi.

Tabuľka č. 1: Podiel žien vo veku 50-59 rokov s jedným dieťaťom na Slovensku podľa národnosti, výsledky sčítaní obyvateľov 1980, 1991, 2001 a 2011

Národnosť	1980	1991	2001	2011
Slovenská	11,2	10,8	10,8	11,4
Maďarská	15,0	13,8	12,7	14,1
Rusínska*	8,9	10,4	11,0	12,5
Česká**	17,6	15,4	11,8	12,0
Rómska***	5,0	4,4	4,7	5,1
Iná	13,9	17,9	13,7	13,5

* v roku 1980 ruská a ukrajinská, v rokoch 1991, 2001 a 2011 rusínska, ruská a ukrajinská

** v roku 1980 česká, v rokoch 1991, 2001 a 2011 česká, moravská a sliezska

*** v roku 1980 cigánske osoby, v rokoch 1991, 2001 a 2011 osoby hlásiace sa k rómskej národnosti

Zdroj údajov: SEDB 1980 a 1991, SODB 2001 a 2011; výpočty autorov

Tabuľka č. 2: Podiel žien vo veku 50-59 rokov s jedným dieťaťom na Slovensku podľa náboženského vyznania, výsledky sčítaní obyvateľov 1991, 2001 a 2011

Náboženské vyznanie	1991	2001	2011
Rímskokatolícka cirkev	10,4	10,3	10,7
Evanjelická cirkev a. v.	13,3	12,7	12,2
Gréckokatolícka cirkev	9,2	8,4	9,3
Reformovaná cirkev	14,5	13,6	13,4
Pravoslávna cirkev	8,1	9,9	10,9
Veriaci	10,7	10,5	10,9
Bez vyznania	15,7	16,2	16,2

Zdroj údajov: SEDB 1991, SODB 2001 a 2011; výpočty autorov

Diskusia a závery

V nových podmienkach socialistický model skorého a takmer univerzálneho modelu materstva a rodičovstva na Slovensku navyše s prevažujúcim príklonom k dvoj a viacdetnej rodine nenašiel svoje uplatnenie. Generácie osôb narodené od konca 60. rokov museli hľadať vlastné stratégie zakladania rodiny a zosúladenia partnerskej, rodičovskej dráhy s ostatnými životnými dráhami a aspiráciami (Potančoková 2013). Ako ďalej dodáva Potančoková (2013: 92), tieto nové stratégie museli lepšie zodpovedať novým socioekonomickým pomerom, pričom odlišné podmienky socializácie, vplyv masmédií sa odrážali tiež na hodnotových orientáciách a životných stratégiách. Jedným z dôležitých dopadov týchto komplexných zmien reprodukcie sa ukazuje byť rastúci podiel žien s jedným dieťaťom. Z prezentovaných možných vývojových scenárov je zrejme, jednodetnosť na Slovensku s najväčšou pravdepodobnosťou dosiahne svoj vrchol u žien narodených v polovici 70. rokov, prípadne v druhej polovici 70. rokov za predpokladu mierneho poklesu indexu rekuperácie druhých detí na úroveň 45 % (priemerný scenár). V závislosti práve od oživenia plodnosti druhého poradia a s tým spojeného nárastu indexu rekuperácie môžeme smerom k mladším generáciám očakávať rôzne dynamický pokles podielu jednodetnosti. K nemu však v obmedzenej miere by napokon mohlo dôjsť aj v prípade zachovania súčasného stavu. Je totižto potrebné si uvedomiť, že podiel žien s jedným dieťaťom v jednotlivých generáciách nesúvisí len s ich rastúcim počtom, ale odvíja sa aj od vývoja bezdetnosti a pomeru medzi početným zastúpením žien bez skúseností s materstvom a s jedným dieťaťom.

Aj napriek spomínanému pretrvávaniu ideálu dvojdetnej rodiny (napr. Sobotka – Beaujouan 2014), môžeme v kontexte identifikovaného rastúceho podielu žien s jedným dieťaťom na Slovensku hovoriť o niekoľkých predpokladoch, ktoré tento vývoj môžu podporovať aj smerom k mladším generáciám. Ako uvádzajú viacerí autori (napr. Rabušic – Chromková Manea 2007) jedno dieťa umožňuje v dvojpríjmových rodinách lepšie sklbiť pracovné a rodinné požiadavky. Ženám jedno dieťa môže dávať lepšiu pozíciu na trhu práce a súčasne získať status matky (rodiča). V tomto smere je tiež zaujímavé, že práve rodičia jedináčikov v priemere dlhšie odkladajú začiatok svojich reprodukčných dráh, pričom tiež častejšie predstavujú skupinu osôb, ktoré plánovaný počet detí znižovali (Kyzlinková 2013). Najmä v prostredí veľkých miest môže byť starostlivosť o deti finančne náročnejšia (Kulu 2013) a tiež môže narážať na niektoré bariéry z hľadiska dostupnosti inštitucionálnej starostlivosti. Toto prostredie je tiež viac anonymné, akceptujúce individuálne rozhodnutia z hľadiska párového súžitia a reprodukčných stratégií. To by moh-

lo spoločne vysvetľovať v našej analýze identifikovanú vyššiu jednodetnosť u vzdelanejších žien, žien žijúcich vo veľkých mestách, či vo všeobecnosti v mestskom prostredí. Ako v tomto smere dodávajú Rabušic a Chromková Manea (2007), jednodetnosť môže byť snahou lepšie zabezpečiť svoje dieťa vo vysoko kompetitívnom prostredí, je kompromisom partnerského vyjednávania o počte detí, či môže byť dôsledkom odkladania začiatku reprodukčných dráh, keď ďalšie dieťa sa nenarodí z biologických dôvodov. Dá sa do určitej miery súhlasiť s Haškovou a kol. (2019), že ženy v menších obciach naopak môžu byť vystavené vyššiemu tlaku okolia zakladať rodiny skôr, prípadne mať väčší počet detí (ako jedno). Nemenej dôležitým faktorom pri vysvetľovaní priestorových rozdielov v úrovni jednodetnosti môže byť aj selektívna migrácia, keď rodiny s väčším počtom detí odchádzajú z mestského prostredia a najmä najväčších miest bývať na vidiek alebo do menších miest.

Ako ukázali naše výsledky týkajúce sa rozdielov v jednodetnosti medzi osobami podľa rodinného stavu, nemenej dôležitým aspektom tiež môže byť absencia vhodného partnera. Napríklad v prípade slobodných žien, ktoré sa chcú stať matkou môže byť narodenie jedného dieťaťa vhodnou reprodukčnou stratégiou, ako nadobudnúť status matky. V prípade Slovenska tiež nesmieme zabúdať aj na faktor rozvodovosti, keď žena s jedným dieťaťom plánujúca viac detí po rozvode z rôznych dôvodov tieto aspirácie nedokáže alebo už nechce naplniť. Hašková a kol. (2019) tiež dopĺňajú, že pre ženu s jedným dieťaťom môže byť prístupenie k rozvodu jednoduchšie ako pre ženu s dvomi a viac deťmi.

V kontexte výskumu jednodetnosti je tiež dôležité zdôrazniť, že samotný výsledok reprodukčných dráh je ovplyvnený procesom sekvenčného rozhodovania. Ľudia s rastúcim vekom prehodnocujú svoje reprodukčné plány s ohľadom na meniace sa súvislosti ich života, a to ako dodávajú Hašková a kol. (2019), častejšie smerom k nižšiemu počtu detí. Ako dopĺňajú Rabušic a Chromková Manea (2007) partneri po narodení prvého dieťaťa môžu tiež odkladať narodenie ďalšieho dieťaťa v dôsledku toho, že si zvyknú na život s jedným potomkom, prípadne môžu mať s tehotenstvom, pôrodom a starostlivosťou o dieťa zlé skúsenosti a v dôsledku toho prehodnotia svoje ďalšie reprodukčné zámery.

Na jednej strane môže byť jednodetnosť výsledkom odkladania materských štartov, či opakujúceho sa odkladania až následnej rezignácie na narodenie druhého dieťaťa v dôsledku rôznych okolností v rámci životných dráh jednotlivcov a párov, ako aj dôsledkom znížených rodičovských aspirácií vzhľadom na pretrvávajúce dlhodobé neistoty, nestability, či deprivácie (Hašková a kol.

2019). Rastúci podiel žien s jedným dieťaťom na Slovensku každopádne predstavuje širokospektrálny fenomén, ktorý vzhľadom na zvyšujúci sa význam pre slovenskú spoločnosť si rozhodne zaslúži väčšiu pozornosť vo vedeckej obci.

Branislav Šprocha absolvoval magisterské a doktorandské štúdium (2011) na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Prahe v odbore demografia. V roku 2021 sa habilitoval v programe humánna geografia. Od roku 2007 je vedecko-výskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky vo Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti, rozvodovosti, populačného vývoja, transformácie reprodukčného správania po roku 1989 a jeho dopadov na spoločnosť. Okrem toho sa venuje tiež analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

Pavol Tišliar absolvoval štúdium archívniectva, pomocných vied historických a histórie na Univerzite Komenského v Bratislave. Je profesorom slovenských dejín (2015) so zameraním najmä na oblasť historickej demografie Slovenska. Pôsobí na Ústave archeologie a muzeologie na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. V oblasti demografie sa venuje populačnému vývoju Slovenska v historickom diskurze 19. a 20. storočia.

LITERATÚRA

- BERRINGTON, A., 2004: Perceptual Postponers? Women's Men's and Couple's Fertility Intentions and Subsequent Fertility Behaviour. *Population Trends*, 117: 9-19.
- BILLARI, F. C. – KOHLER, H. P., 2004: Patterns of low and very low fertility in Europe. *Population Studies* 58(2): 161-176. <https://doi:10.1080/0032472042000213695>.
- BOTÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A. – JAKUBÍKOVÁ, K., 1997: Tradície slovenskej rodiny. Bratislava: VEDA.
- BRETON, D. – PRIOUX, F., 2009: The one-child family: France in the European context. *Demographic Research* 20(27): 657-692.
- FIALOVÁ, L. – PAVLÍK, Z. – VEREŠ, P., 1990: Fertility Decline in Czechoslovakia during the Last Two Centuries. *Population Studies*, 44(1): 89-106.

- FREJKA, T., 2008a: Determinants of Family Formation and Childbearing During the Societal Transition in Central and Eastern Europe. *Demographic Research, Special collection* 19(7): 139-170.
- FREJKA, T., 2008b: Parity distribution and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model. *Demographic Research* 19(4): 47-72. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.4>.
- FREJKA, T. – SARDON, J. P., 2004: *Childbearing Trends and Prospects in Low-Fertility Countries. A Cohort analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- HAŠKOVÁ, H. – DUDOVÁ, R. – POSPÍŠILOVÁ, K., 2019: Kde se berou jedináčci? Faktory související s jednodětností v ČR. *Demografie*, 61(2): 93-110.
- CHROMKOVÁ MANEA, B. E. – VONDRÁČKOVÁ, L. – MATULA, J., 2014: Jednodětnost v české společnosti. In: Fučík, P., Chromková Manea, B. E. (eds.) *Rodičovské dráhy*, Brno: MUNI, s. 125-142.
- JASILIONIENNE, A. – JDANOV, D. A. – SOBOTKA, T. a kol., 2015: *Methods Protocol for the Human Fertility Database*. [online] Dostupné z: <https://www.humanfertility.org/Docs/methods.pdf>
- KYZLINKOVÁ, R., 2013: Bezdětnost a rodiny s jedním dítětem. Analýza dat sociologického výběrového šetření „Životní a pracovní dráhy 2010“. [online] Dostupné z: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/soubory/e_kyzlnkova_2013_bezdetnost_jedinacci_0.pdf
- KOHLER, H. P. – BILLARI, F. C. – ORTEGA, J. A., 2002: The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review*, 28(4): 641-680
- KULU, H., 2013: Why fertility levels vary between urban and rural areas? *Regional Studies* 47(6): 895-912. <https://doi.org/10.1080/00343404.2011.581276>
- LAUFER, D., 1999: *Enfants uniques. Des petites familles sous le regard des autres*. Paris: Bayard Editions.
- LESTHAEGHE, R., 2010: The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review* 36(2): 211-251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- MCDONALD, P., 2000. Gender Equity in Theories of Fertility Transition. *Population and Development Review* 26(3): 427-439. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2000.00427.x>
- MILLS, M. – RINDFUSS, R. R. – McDONALD, P. – TE VELDE, E., 2011: Why do People Postpone Parenthood? Reasons and Social Policy Incentives. *Human Reproduction Update* 17(6): 848-860. <https://doi.org/10.1093/humupd/dmr026>
- MYRSKYLÄ, M. – GOLDSTEIN, J. – CHENG, Y.-H. A., 2013: New cohort fertility forecasts for the developed world: Rises, falls, and reversals. *Population and Development Review* 39(1): 31-56. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2013.00572.x>.
- PAKOSTA, P., 2008: Jedináček a rozvod – vliv rozvodu na reprodukční dráhu ženy. *Sociální Studia* 2: 55-68.

- PARR, N., 2007: Which women stop at one child in Australia? *Journal of Population Research* 24(2): 207-225.
- POTANČOKOVÁ, M., 2011: Zmena reprodukčného správania populácie Slovenska po roku 1989: trendy, príčiny a dôsledky. In: Piscová, M. (ed.) *Desaťročia premien slovenskej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, s. 142-159.
- POTANČOKOVÁ, M., 2013: Rodina a životné dráhy mladých dospelých. In: Krivý, V. (ed.): *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: IRIS, s. 89-127.
- POTANČOKOVÁ, M. – VAŇO, B. – PILINSKÁ, V. – JURČOVÁ, D., 2008: Slovakia: Fertility between Tradition and Modernity. *Demographic Research* 19(7): 973-1018. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.25>
- RABUŠIC, L. – CHROMKOVÁ MANEA, B. E., 2007: Jednodětnost v českých rodinách. Kdo jsou ti, kdo mají nebo plánují pouze jedno dítě. *Sociologický časopis* 43(4): 699-799. <https://doi.org/10.13060/00380288.2007.43.4.03>
- SOBOTKA, T., 2017: Childlessness in Europe: Reconstructing Log-Term Trends Among Women Born in 1900-1972. In: Kreyenfeld, M., Konietzka, D. (eds.) *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, s. 17-53.
- SOBOTKA, T. – BEAUJOUAN, É., 2014: Two Is best? The persistence of a two-child family ideal in Europe. *Population and Development Review* 40(3), 391-419.
- SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. – LESTHAEGHE, R. – FREJKA, T., 2011. Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application. Vienna: Vienna Institute of Demography.
- SLABÁ, J. – KOCOURKOVÁ, J. – ŠŤASTNÁ, A., 2021: Neplánovaný odklad mateřství do vyššího věku v životní dráze českých žen. *Sociológia* 53(1): 49-70. <https://doi.org/10.31577/sociologia.2021.53.1.3>
- ŠPROCHA, B. – ĎURČEK, P., 2017: Generačná plodnosť a koncentrácia reprodukcie žien Česka a Slovenska podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. *Demografie*, 59(3): 224-241.
- ŠPROCHA, B. – ĎURČEK, P., 2018: Odkladanie materstva na Slovensku v generačnej perspektíve. *Sociológia*, 50(5): 550-578.
- ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P., 2016: Transformácia plodnosti na Slovensku v 20. a na začiatku 21. storočia. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo.
- ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P., 2018: 100 rokov obyvateľstva Slovenska: od vzniku Československa po súčasnosť. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo.
- ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. – ŠÍDLO, L., 2018: A cohort perspective on the fertility postponement transition and low fertility in Central Europe. *Moravian Geographical Reports* 26(2), 109-120.
- ŠŤASTNÁ, A. – SLABÁ, J. – KOCOURKOVÁ, J., 2017: Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie* 59(3), 207-223.
- ŠŤASTNÁ, A. – SLABÁ, J. – KOCOURKOVÁ, J., 2019: Druhé dítě – důvody neplánovaného odkladu a časování jeho narození. *Demografie* 61(2): 77-92.

- VAN DE KAA, D. J., 1987: Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42(1): 1-59.
- VAN DE KAA, D. J., 1997: Options and Sequences: Europe's Demographic Patterns. *Journal of the Australian Population Association* 14(1): 1-30. <https://doi.org/10.1007/BF03029484>
- VEREŠ, P., 1983: Vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1880 – 1910. *Demografie*, 25(3): 203-207.
- ZEMAN, K. – BEAUJOUAN, É. – BRZOWSKA, Z. – SOBOTKA, T., 2018: Cohort fertility decline in low fertility countries: Decomposition using parity progression ratios. *Demographic Research* 38(25): 651-690. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.25>